

DOI 10.24425/asmdn.2025.157083

Aleksander Kocan

ORCID: 0000-0001-9886-6117

Instytut Historyczny

Uniwersytet Wrocławski

**REFORMATOR, KONCYLIARYSTA, HISTORYK.
BADANIA NAD LUDOLFEM Z ŻAGANIA WOBEC WYZWAŃ
WSPÓŁCZESNEJ HISTORIOGRAFII**

**Reformer, Conciliarist, Historian. Studies on Ludolf of Żagań
in the Context of Contemporary Historiographical Challenges**

Summary: The article provides an overview of the historiography concerning the life and works of Ludolf of Żagań (1353–1422), who served as abbot of the local monastery of Canons Regular. It examines the editions of Ludolf's writings, including the monastic chronicle (*Catalogus abbatum Saganensium*) and treatises on the Great Western Schism (*De longo schismate*, *Soliloquium schismatis*, *De schismate Robertino*), outlining the current state of research on these works. The article underscores Ludolf's importance as a chronicler, reformer, and conciliarist, while also highlighting gaps in research on his lesser-known works and the need for new editions of his writings. Furthermore, the study aims to draw attention to the significance of Ludolf's works, which (particularly in the case of his sermons) remains largely underinvestigated.

Keywords: Ludolf of Żagań (1353–1422), Canons Regular of St. Augustine in Silesia, conciliarism, Great Western Schism, monastic historiography, pragmatic literature, history of the historiography.

Słowa kluczowe: Ludolf z Żagania (1353–1422), kanonicy regularni św. Augustyna na Śląsku, koncyliaryzm, wielka schizma zachodnia, dziejopisarstwo klasztorne, piśmiennictwo pragmatyczne, historia historiografii.

Badania nad życiorysem Ludolfa z Żagania

Ludolf z Żagania jest uznawany za zasłużonego myśliciela i reformatora wywodzącego się spośród kanoników regularnych św. Augustyna. Był długoletnim opatem żagańskiego konwentu, prekursorem myśli koncyliarystycznej na

Śląsku, kronikarzem, reformatorem zaangażowanym w próby zażegnania kryzysu w Kościele na przełomie XIV i XV w. — jako delegat diecezji wrocławskiej uczestniczył w obradach soboru w Pizie w 1409 r. Prowadził też dzieło moralnej i intelektualnej odnowy w żagańskim klasztorze. Opat z Żagania był postacią nietuzinkową, przedmiotem studiów historyków zajmujących się m.in. dziełnictwem kulturowym Śląska, historią gospodarki czy dziejami Kościoła¹. Warto odnotować spostrzeżenie niemieckiego historyka Franza Machilka, że brak pogłębionych badań nad Ludolfem był uważany za znaczącą lukę już w historiografii XIX i pierwszej połowy XX w.² Rzeczywiście, właściwie ograniczały się one do uwag we wstępach do wydań niektórych dzieł Ludolfa, opracowanych przez Gustava A. Stenzla³, Johanna Losertha⁴ i Franza Bliemetzriedera⁵ czy do ogólnych ujęć o charakterze słownikowym bądź syntetycznym⁶.

Tego stanu rzeczy nie zmieniły studia czeskiego historyka Josefa Pekařa poświęcone Žižce z 1927 r., wśród których znalazł się rozdział omawiający Ludolfa i jego stosunek do wczesnego husytyzmu⁷, a wspomnianą lukę starał się wypełnić sam Franz Machilek w swojej rozprawie doktorskiej z 1967 r. Najbardziej interesował go stosunek Ludolfa do wielkiej schizmy zachodniej, koncyliaryzmu, w tym aktywności soborowej, ponadto rządów dynastii Luksemburgów w Czechach oraz husytyzmu, z tego powodu przeanalizował dogłębnie treść dwóch jego ówczesnie znanych traktatów eklezjologicznych⁸. To najbardziej komplek-

¹ Niektóre z interesujących mnie tutaj wątków dotyczących Ludolfa z Żagania sygnalizował Zbigniew Witczak w swoim omówieniu badań nad historią klasztoru żagańskiego — zob. Z. Witczak, *Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych w Żaganiu w średniowieczu*, „Studia Zachodnie” 2019, t. 21, s. 9–24.

² F. Machilek, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus*, München 1967, s. 1–6.

³ *Catalogus abbatum Saganensium*, wyd. G. A. Stenzel, [w:] *Scriptores rerum Silesiacarum*, t. 1, Breslau 1835, s. XVII.

⁴ *Der Tractatus de longo schismate des Abtes Ludolf von Sagan*, wyd. J. Loserth, [w:] *Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung*, t. 3: *Tractatus de longo schismate des Abtes Ludolfs von Sagan*, Wien 1880 (Archiv für österreichische Geschichte, t. 60), s. 350–380 (tu też omówienie historii klasztoru żagańskiego).

⁵ *Abt Ludolfs von Sagan Traktat «Soliloquium schismatis»*, wyd. F. Bliemetzrieder, „Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens” 1905, t. 26, s. 31–33.

⁶ C. Grünhagen, *Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen bis zum Jahre 1550*, wyd. 2 poszerz., Breslau 1889, s. 5–6, 12; H. Zeissberg, *Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters*, Leipzig 1873, s. 126–127; z późniejszych prac zob. np. J. Klapper, *Der Abt Ludolf von Sagan*, [w:] idem, *Deutsche Schlesien des Mittelalters. Nach schlesischen Klosterhandschriften*, Breslau 1937, s. 19–20.

⁷ J. Pekař, *Žižka a jeho doba*, t. 1: *Doba se zvláštním zřetelem k Táboru*, wyd. 2, Praha 1933, s. 63–70.

⁸ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*. Partie rozprawy dotyczące przekonań Ludolfa na temat początku wielkiej schizmy zachodniej zostały przez autora zaktualizowane z wykorzystaniem prac polskich badaczy kilka lat po opublikowaniu rozprawy, zob. idem, *Das große abendländische*

sowe i wyczerpujące studia dotyczące Ludolfa, sytuujące jego postać, twórczość i znaczenie na tle epoki⁹.

W tym samym czasie studia nad żagańskim opatem podjęła wrocławska badaczka Barbara Leszczyńska. Ogłosiła ona drukiem trzy artykuły poświęcone krytyce duchowieństwa w wybranych pismach Ludolfa i jego koncyliarystycznym poglądom¹⁰, a także przygotowała rozprawę doktorską na jego temat, która jednak nie doczekała się publikacji¹¹. Niestety, prace Leszczyńskiej nie są pozbawione błędów¹². Tym niemniej należy podkreślić, że była ona pierwszą przedstawicielką polskiej nauki historycznej, która opracowała wykaz dzieł opata wraz z charakterystyką najważniejszych z nich¹³ i zastanawiała się, dlaczego pomimo drukowanych wydań najważniejszych prac Ludolfa oraz sporej liczby rękopisów z nim związanych ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (BUWr), postać ta nie wzbudziła do tej pory większego zainteresowania polskich historyków¹⁴. Tego stanu rzeczy nie zmieniły również jej prace, bowiem gdy w 1984 r. ukazała się rozprawa habilitacyjna Jana Drabiny na temat koncyliaryzmu na Śląsku, której jednym z głównych bohaterów był Ludolf z Żagania i jego twórczość o charakterze koncyliarystycznym, zabrakło tam systematycznej prezentacji jego biografii¹⁵. Tymczasem znalazła się w pracy Constance Proksch z 1994 r.¹⁶, poświęconej roli dziejopisarstwa w dziele reform wewnętrznych w późnośredniowiecznych klasztorach. Podob-

---

Schisma in der Sicht des Ludolfs von Sagan, [w:] *Das Konstanzer Konzil*, red. R. Bäumer, Darmstadt 1977, s. 37–95.

⁹ Wzbogacają je jeszcze artykuły biograficzne: F. Machilek, *Ludolf von Einbeck, Abt von Sagan*, „Einbecker Jahrbuch” 1966, s. 104–107; idem, *Ludolf von Sagan (~1353–1422)*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, t. 8, wyd. A. Herzig, Neustadt an der Aisch 2004, s. 32–38.

¹⁰ B. Leszczyńska, *W sprawie monografii Ludolfa z Żagania*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1964, t. 8, s. 147–159; eadem, *Koncyliaryzm Ludolfa z Żagania*, [w:] *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej w 50 rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, red. R. Heck, W. Korta, J. Leszczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 154–163; eadem, *Krytyka duchowieństwa w pismach Ludolfa z Żagania*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1967, t. 22, nr 3, s. 291–303.

¹¹ B. Leszczyńska, *Studia nad Ludolfem z Żagania*, Wrocław 1967 (maszynopis w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego).

¹² Np. w rysie biograficznym historyczka powieliła nieprawdziwą informację ze wstępu do edycji *De longevo schismate* J. Losertha, jakoby Ludolf miał dołączyć do klasztoru w Żaganiu już w 1373 r. (B. Leszczyńska, *Studia nad Ludolfem*, s. 18) czy też że część kroniki spisana przez Ludolfa miała sięgać do 1394 r. (ibidem, s. 10). O innych błędach zob. też poniżej.

¹³ Ibidem, s. 31–52. Należy jednak zaznaczyć, że omawiając *Soliloquium schismatis* B. Leszczyńska opierała się tylko na ekscerptach z wydania J. Losertha, a nie pełnej edycji F. Bliemetzriedera — o wydaniach zob. niżej.

¹⁴ B. Leszczyńska, *W sprawie monografii*, s. 151–156.

¹⁵ J. Drabina, *Idee koncyliaryzmu na Śląsku. Wkład miejscowych środowisk w ich upowszechnienie*, Kraków 1984.

¹⁶ C. Proksch, *Klosterreform und Geschichtsschreibung im Spätmittelalter*, Köln–Weimar–Wien 1994, s. 51–57.

nie biogram żagańskiego opata zamieściła Katarzyna Chmielewska w studium na temat kronik śląskich i kłodzkiej powstałych w klasztorach kanoników regularnych św. Augustyna¹⁷.

Mimo wyraźnego deficytu studiów monograficznych nad Ludolfem z Żagania i jego bogatą twórczością, coraz częściej był on obecny, w formie krótkich biogramów bądź tylko wzmianek, na kartach rozmaitych opracowań encyklopedycznych czy ogólniejszych studiów poświęconych dziejopisarstwu, historii Kościoła, zwłaszcza monastycyzmu¹⁸.

Z dotychczasowych badań, w których najistotniejsze dokonania należy przypisać F. Machilkowi¹⁹, wynika, że Ludolf urodził się około 1353 r. w saskim Einbeck. Zapewne około przełomu 1385/1386 r. wstąpił do klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu, choć pojawił się też pogląd, wyrażony przez C. Proksch i K. Chmielewską, że doszło do tego już w 1376 r.²⁰ F. Machilek opierał się tu głównie na przesłankach z rękopisów żagańskich powstałych jeszcze za czasów Ludolfa, podczas gdy C. Proksch na dokumentach powstałych kilkanaście lat po jego śmierci. W każdym razie w 1394 r. Ludolf został wybrany na opata, a nastąpiło to — według kroniki klasztornej — po siedmioletnim sprawowaniu przez niego funkcji podprzeora²¹. Urząd opacki piastował aż do swojej śmierci w 1422 r. Czas jego rządów jest uznawany za „złoty wiek” w dziejach żagańskiego opactwa²².

Z punktu widzenia kształtowania sylwetki intelektualnej Ludolfa zasadnicze znaczenie miały studia prawnicze w Pradze na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XV w.²³ Ukończył je z tytułem *baccalarius in decretis*. W ów-

¹⁷ K. Chmielewska, *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych*, Częstochowa 2015, s. 50–56.

¹⁸ M.in. R. Heck, *Główne linie rozwoju średniowiecznego dziejopisarstwa śląskiego*, „Studia Źródłoznawcze” 1977, t. 22, s. 67–69; M. Kintzinger, *Ludolf, CanA, Abt v. Sagan*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 6, wyd. 3, Freiburg im Breisgau 1997, kol. 1089; H. J. Sieben, *Traktate und Theorien zum Konzil. Vom Beginn des grossen Schismas bis zum Vorabend der Reformation (1378–1521)*, Frankfurt am Main 1984, s. 24–25; W. Mrozowicz, *Kanonicy regularni św. Augustyna (augustianie) na Śląsku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1998, t. 53, nr 3–4, s. 409–410; idem, *Średniowieczne śląskie dziejopisarstwo klasztorne*, [w:] *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 155–156; idem, *Schlesien und die «Devotio moderna». Die Wege der Durchdringung und Verbreitung der «Neuen Frömmigkeit»*, [w:] *Die «Neue Frömmigkeit» in Europa im Spätmittelalter*, red. M. Derwich, M. Staub, Göttingen 2004, s. 145–147; idem, *Ludolf of Żagań*, [w:] *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, wyd. G. Dunphy, Leiden–Boston 2010, t. 2, kol. 1049–1050; J. Mandziuk, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, „Saeculum Christianum” 2007, t. 14/2, s. 68–70.

¹⁹ Zob. wyżej przyp. 2, 8.

²⁰ C. Proksch, *Klosterreform*, s. 52, przyp. 257; K. Chmielewska, *Klasztor i jego problemy*, s. 52.

²¹ *Catalogus abbatum*, s. 261.

²² J. Mandziuk, *Dzieje kanoników*, s. 68–70.

²³ Zob. też J. Trīška, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 344; J. Drabina, *Idee koncyliařství*, s. 14.

czesnej stolicy Cesarstwa działali ponadto reformatorzy, jak Konrad Waldhauser, Milič z Kroměříža czy Matěj z Janova. J. Drabina uważa, że poglądy koncyliarystyczne Ludolf mógł poznać dzięki takim uczonym, jak Mateusz z Krakowa, Henryk Totting von Oyta, Konrad Soltau i Henryk Bitterfeld²⁴. Wydaje się, że badania nad wpływem praskiego środowiska uniwersyteckiego na postawę intelektualną Ludolfa wymagają pogłębienia, zwłaszcza w zakresie poszukiwania inspiracji jego myśli wyrażonych w zachowanych dziełach. Innym niezbadanym, a ważnym aspektem pobytu przyszłego opata w Pradze jest kwestia wpływu roduącego się w tym czasie nurtu *devotio moderna* na przekonania i późniejszą działalność, na co nowe światło mogłaby rzucić dopiero analiza twórczości Ludolfa pod kątem odwoływania się do poglądów przedstawicieli tegoż nurtu²⁵.

W związku z biografią Ludolfa wyjaśnienia wymaga jeszcze kwestia jego przydomka. W historiografii polskiej, niemieckiej i czeskiej najczęściej jest określany jako „z Żagania”. Jako taki występuje też we współczesnych sobie źródłach, choć czasem pojawia się przy imieniu nazwa miejsca jego urodzenia — „z Einbeck” (*Embecke, Eymbeck*)²⁶. Natomiast na tablicy epitafijnej i na fresku, znajdujących się wciąż w budynku poklasztornym w Żaganiu, widnieje określenie „z Opola” (*ab Oppil*)²⁷, które już jest wykorzystywane w literaturze przedmiotu²⁸. Uznając je za nieporozumienie, pozostaję tutaj przy określeniu Ludolfa łączącym go ze śląskim Żaganiem²⁹.

Główne dzieła Ludolfa, ich wydania i poglądy na ich temat

Na spuściznę intelektualną Ludolfa składają się między innymi traktaty eklezjologiczne (*De schismate Robertino, Soliloquium schismatis, De longevo schismate*), pierwsza część *Catalogus abbatum Saganensium* (obejmująca lata 1217–1398) oraz liczne kazania — tym dziełom poświęcę w dalszym ciągu więcej uwagi. Natomiast tylko do krótkich wzmianek ograniczę wiadomości na temat utworów czy tekstów urzędowych dotyczących różnych spraw żagańskich kanoników regularnych św. Augustyna: organizacyjnych (*Consuetudines, ceremoniae et ordinationes; Mortilegium*), gospodarczo-prawnych (rejestr wypożyczeń bibliotecznych, *Registrum bonorum, Reprobacio quattuordecim articulorum*

²⁴ J. Drabina, *Idee koncyliaryzmu*, s. 35.

²⁵ Ibidem, s. 17–18. O wpływach *devotio moderna* na Śląsku zob.: W. Mrozowicz, *Schlesien und die devotio moderna*, s. 133–150.

²⁶ Zob. np. F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 12–13.

²⁷ *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. 10: *Inskrypcje województwa lubuskiego*, z. 13: *Powiat żagański (do 1815 roku)*, zebra. i oprac. J. Zdenka, współpr. A. Górski, R. Patorski, M. Tureczek, Toruń 2019, nr nr 426, 441/XV.

²⁸ Ibidem, s. 19, 378, 379; R. Haczkwicz, *Książęcy klasztor i kościół Mariacki w Żaganiu. Przewodnik*, [Ridero] 2023, s. 127, 161.

²⁹ Na temat określenia Ludolfa przygotowuję odrębną pracę.

speculi Saxonici — zaginiony, *De decimis* — zaginiony, *In quadam civitate* — o sprawach bankowych, również zaginiony)³⁰, a także utworu, co do którego autorstwa nie ma pewności — *De tribus essentialibus religiosorum*³¹.

Catalogus abbatum Saganensium

Zdecydowanie największą uwagę historyków przykuwa kronika klasztorna — *Catalogus abbatum Saganensium*. Jej pierwsza część, autorstwa Ludolfa, opisuje dzieje opactwa kanoników regularnych od założenia prepozytury w Nowogrodzie Bobrzańskim w 1217 r. (w 1284 r. klasztor przeniesiono do Żagania) do 1398 r., czwartego roku piastowania urzędu opata przez autora. Później katalog został doprowadzony przez następców Ludolfa do 1616 r. To jedno z najważniejszych źródeł historycznych dla badań nad dziejami późnośredniowiecznego Śląska. To świetny przykład kroniki klasztornej, zawierającej elementy charakterystyczne dla *gesta abbatum* i kroniki reformatorskiej³². Dzieło to nie składa się jedynie z opisów rządów kolejnych opatów klasztoru. Na jego kartach znajdujemy sporo wzmianek na temat najważniejszych postaci przełomu XIV i XV w., np. władców z dynastii Luksemburgów — Karola IV, Wacława IV i Zygmunta, czy książąt i księżniczek śląskich. Ludolf nie szczędził opisywanym postaciom, także ze swojego otoczenia klasztornego, krytycznych uwag i morałów. Starał się w ten sposób pokazać współbraciom dobre i złe wzorce postępowania. Przez to *Catalogus abbatum Saganensium* stanowi przykład tzw. kroniki reformatorskiej, wpisującej się w nurt piśmiennictwa pragmatycznego³³. To niezwykle interesujące źródło, wychodzące poza schemat typowej kroniki klasztornej i przedstawiające postaci z epoki i wydarzenia obserwowane z perspektywy kronikarza w habitcie.

Jedynym do tej pory wydawcą *Catalogus abbatum Saganensium* był XIX-wieczny historyk i polityk śląski Gustav Adolf Stenzel. Jego edycja ukazała

³⁰ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 224–235. Zob. listę znanych dzieł Ludolfa, opartą na tej pracy (wraz z sygnaturami rękopiśmiennymi i wydaniem drukowanymi) dołączoną do niniejszego artykułu; zob. ponadto J. Triška, *Príspevky k středověké literární universitě. De auctoribus et operibus Universitatis Pragensis Medii Aevi capitula*, „Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 1968, t. 9, s. 23.

³¹ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 232; o utworze tym jako dziele Mikołaja z Jawora zob. A. Franz, *Der Magister Nicolaus Magni de Jawor. Ein Beitrag zur Literatur- und Gelehrten-geschichte des 14. und 15. Jahrhunderts*, Freiburg im Breisgau 1898, s. 62–63, 203–205.

³² Więcej nt. kronik klasztornych, *gesta abbatum* i kronik reformatorskich zob.: W. Mrozowicz, *Średniowieczne śląskie dziejopisarstwo klasztorne*, s. 141–159; M. Sot, *Gesta episcoporum, gesta abbatum*, Turnhout 1981 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, t. 37); C. Proksch, *Klosterreform*.

³³ W. Mrozowicz, *Średniowieczne śląskie*, s. 143–144. Zob. też: A. Pobóg-Lenartowicz, *Elementy piśmiennictwa pragmatycznego w twórczości śląskich kanoników regularnych*, [w:] *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*, red. J. Gancewski, A. Wałkowski, Olsztyn 2006, s. 36–38.

się w 1835 r. w pierwszym tomie nowej serii *Scriptores rerum Silesiacarum*³⁴. Wydawca oparł się na jedynym znanym przekazie dzieła, przechowywanym do dzisiaj w zbiorach wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej³⁵. Wydanie to zawiera całość obszernego dzieła, wraz z rozdziałami dopisanymi przez następców opata Ludolfa³⁶. Wymaga ono nowoczesnej reedycji, zgodnej ze współczesnymi standardami edytorskimi.

Catalogus abbatum Saganensium, ze względu na swoją oryginalność i szeroki zakres tematyczny, jest źródłem stosunkowo często wykorzystywanym w badaniach historycznych. W związku z tym w niniejszym omówieniu przedstawiłem przede wszystkim te prace, które wnoszą istotny wkład w rozwój badań nad dziełem i jego twórcą.

Barbara Leszczyńska w artykule z 1964 r. nawoływała do intensywniejszego zajęcia się twórczością i postacią żagańskiego opata³⁷. Artykuł ten był tylko wstępem do obszerniejszych badań na potrzeby rozprawy doktorskiej 1967 r., która nigdy nie ukazała się drukiem³⁸. W sumie to najbardziej wyczerpująca polskojęzyczna praca na temat opata i jego dorobku. Opracowanie to ma w większości charakter studium biograficznego, tylko w niektórych miejscach autorka pokusiła się o własną interpretację omawianych źródeł i twórczości opata. *Catalogus abbatum Saganensium* był przez badaczkę wykorzystywany w każdym z rozdziałów. Za przewodnią myśl wyrażoną w tym dziele Leszczyńska uznała sprawę reform Kościoła, zarówno na szczytach hierarchii kościelnej, jak i wśród szeregowego kleru³⁹. Zwróciła też uwagę na mnogość nawiązań do historii „pozaklasztornej” oraz podkreśliła wielką wartość historyczną kroniki Ludolfa. Autorce zdarzają się błędy, np. raz podała błędnie, że Ludolf opisał dzieje konwentu do 1394 r., a na innym miejscu już poprawnie — do 1398 r.⁴⁰

Innym historykiem wykorzystującym w tym czasie w swoich badaniach *Catalogus abbatum Saganensium* był Alfred Świerk⁴¹. Historyk korzystał z niego analizując zwłaszcza księgozbiór biblioteki żagańskiego klasztoru. Dzięki strukturze kroniki typowej dla *gesta abbatum* mógł łatwo prześledzić zasługi poszczególnych opatów dla rozwoju księgozbioru. W tym kontekście Świerk podkreślił

³⁴ *Catalogus abbatum*, s. 174–528.

³⁵ Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka (BUWr), IV Q 211.

³⁶ Rozdziały autorstwa następców Ludolfa z Żagania zob.: *Ibidem*, s. 249–574.

³⁷ B. Leszczyńska, *W sprawie monografii*.

³⁸ *Eadem*, *Studia nad Ludolfem z Żagania*, Wrocław 1967.

³⁹ *Ibidem*, s. 36–39.

⁴⁰ B. Leszczyńska, *Studia nad Ludolfem*, s. 10, 35.

⁴¹ B. Leszczyńska i A. Świerk wspominają o sobie w swoich publikacjach. A. Świerk zaznacza, że badaczka przygotowuje pracę na temat Ludolfa z Żagania, a B. Leszczyńska, że publikacja A. Świerka była w ówczesnej polskiej historiografii materiałem najobszerniej zajmującym się Ludolfem z Żagania; A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, s. 26; B. Leszczyńska, *Studia nad Ludolfem*, s. 11.

istotną rolę Ludolfa. Opisywany w *Catalogus* przez Piotra Waynknehta czas rządów Ludolfa w opactwie to „złoty okres” w dziejach biblioteki. Opat powiększył znacząco zasoby biblioteczne. Z tego powodu potrzebne było dobudowanie nowego pomieszczenia, tzw. „biblioteki górnej”⁴². Ludolf miał też odpowiadać za zaszczepienie w klasztorze antyhusyckiego ducha, co przejawiało się w przepisywaniu w przyklasztornym skryptorium pism przeciw husytom⁴³. Ludolf nie tylko nabywał nowe księgi do klasztornej biblioteki czy zlecał ich kopiowanie, sam pisał także traktaty na temat wielkiej schizmy zachodniej, który w części przechowały się w klasztornej bibliotece.

Nieco uwagi dziełu kronikarskiemu Ludolfa poświęcił Franz Machilek w swojej dysertacji na temat roli Ludolfa w sporach koncyliarystycznych. Jakkolwiek *Catalogus abbatum Saganensium* nie zawiera zbyt wielu treści o wydźwięku koncyliarystycznym, posłużył głównie autorowi jako źródło informacji biograficznych. Machilek podkreślił, że z kroniką Ludolfa zaznajomili się na pewno wywodzący się z tego samego zgromadzenia zakonnego Jodok z Głuchołazów, inicjator kroniki klasztoru z wrocławskiego Piasku, i Michał Czacheritz z Nysy, autor kroniki klasztoru w Kłodzku⁴⁴.

Kolejną publikacją, która rzuciła nowe spojrzenie na omawiane tematy jest praca Constance Proksch z 1994 r., poświęcona późnośredniowiecznym kronikom reformatorskim z niemieckojęzycznego kręgu kulturowego. *Catalogus abbatum Saganensium*, który Ludolf miał pisać w latach 1410–1418, autorka uznała za jedno z wartościowszych źródeł, dających też wgląd w ówczesną dyskusję nad reformami w Kościele, akcentując przy tym, że do najważniejszych tematów kroniki należała reformy zwyczajów wewnątrzklasztornych i uzdrowienie Kościoła *in capite et in membris*⁴⁵. Ludolf powiązał prezentację dziejów swojego klasztoru, które widział przez pryzmat przestrzegania dyscypliny przez zakonników. Pierwszy chlubny okres miał trwać od fundacji do połowy XIV w., po czym nastąpiło załamanie spotęgowane epidemią dżumy na Śląsku. Upadek obyczajów został zatrzymany wraz z rządami opata Jana II (1376–1390), który swoimi reformami podjętymi w 1383 r. zaczął przywracać świetność opactwu. Zasługi Jana II zostały skrupulatnie opisane przez Ludolfa, który podobnie jak inni reformatorscy kronikarze — zauważa Proksch — podkreślał czyny postaci zasłużonych reformatorów, zgodnie ze schematem ukazywania historii znanym także z innych kronik reformatorskich z niemieckiego obszaru kulturowego⁴⁶.

⁴² A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka*, s. 23–27.

⁴³ *Ibidem*, s. 124.

⁴⁴ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 50. O wpływie Ludolfa z Żagania na autora kłodzkiej kroniki klasztornej zob.: W. Mrozowicz, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wrocław 2001, s. 79.

⁴⁵ C. Proksch, *Klosterreform und Geschichtsschreibung*, s. 55, 129.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 131, 137, 182.

Ważną publikacją z punktu widzenia badań nad dziejami kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku jest praca Anny Pobóg-Lenartowicz, autorki wielu prac zajmujących się historią tego zakonu na Śląsku w średniowieczu⁴⁷, poświęconych jego losom oraz ich codziennemu funkcjonowaniu. Celem autorki było przybliżenie i porównanie wewnętrznej organizacji konwentów z wrocławskiego Piasku i Żagania. Ze względu na liczne informacje na ten temat, *Catalogus abbatum Saganensium* był jednym z najważniejszych źródeł pracy we fragmentach poświęconych opactwu żagańskiemu, w tym i Ludolfowi jako organizatorowi życia w klasztorze⁴⁸. Stanowią one istotne przyczynki do przyszłej monografii historycznej klasztoru — jej brak autorka uznała za dotkliwą lukę badawczą⁴⁹, niewypełnioną zresztą do dzisiaj.

W 2015 r. ukazała się monografia Katarzyny Chmielewskiej poświęcona kronikom klasztorów kanoników regularnych św. Augustyna z wrocławskiego Piasku, Kłodzka i Żagania. Za główny cel uznała ona „przybliżenie punktu widzenia średniowiecznych klasztornych kronikarzy, ich postrzeganie świata, hierarchii wyznawanych wartości i postulowane przez nich miejsce klasztoru w otaczającej rzeczywistości” oraz „uzyskanie pełniejszego obrazu poglądów kanoników regularnych na klasztor i jego rolę”⁵⁰. Badania oparte zostały

⁴⁷ Do najważniejszych publikacji autorki z tego zakresu należą: A. Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*, Opole 1999; eadem, *Kanonicy regularni a miasto na przykładzie Żagania*, [w:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole 2000, s. 383–392; eadem, «*Silvestres in moribus erant*». *O wyższości miasta nad wsią na przykładzie kanoników regularnych z Żagania*, [w:] *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsce kultu w średniowieczu*, red. S. Moździoch, Wrocław 2002, s. 235–241; eadem, *Próby reform w klasztorach kanoników regularnych w Polsce i na Śląsku w XV wieku*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z międzynarodowej konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie*, red. K. Łatak, I. Makarczykówna, Kraków 2008, s. 433–449; eadem, *Kobiety w «Katalogu opatów żagańskich»*, [w:] *Polska leży na Zachodzie. Studia z dziejów Polski i Europy dedykowane Pani Prof. Teresie Kullak*, red. W. Wrzesiński, M. Masnyk, K. Kawalec, Toruń 2011, s. 606–615; eadem, *Uczeni i sławni mężowie w Katalogu opatów żagańskich*, [w:] *Rycerze, wędrowcy, kaczerze. Studia z dziejów średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 241–251.

⁴⁸ A. Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 13–14.

⁴⁹ Ibidem, s. 232.

⁵⁰ K. Chmielewska, *Klasztor i jego problemy*, s. 17. Autorka ta opublikowała także parę artykułów, w których wykorzystywała kronikę żagańską, zob. eadem, «*Ad laudem bonorum et vindicandam malorum*» — *o powodach spisania średniowiecznych kronik kanoników regularnych*, [w:] *Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska–Kidawa, Warszawa 2010, s. 589–599; eadem, «*Od powietrza, głodu, ognia i wojny wybaw nas Panie!*». *Kanonicy śląscy w obliczu klęsk żywiołowych*, „Prace Naukowe AJD w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2014, t. 13, s. 31–44; eadem, *Śląscy kanonicy regularni wobec konfliktów zbrojnych. Wojsko i wojna w średniowiecznych kronikach klasztornych*, [w:] *Kościół i społeczeństwo. Studia nad obiegami*

w dużej części na partii *Catalogus abbatum Saganensium* Ludolfa z Żagania, przy czym autorka podważyła pogląd Proksch, jakoby on ją spisał w latach 1410–1418⁵¹.

Praca Chmielewskiej skupia się na analizie komparatystycznej trzech wspomnianych kronik. W przypadku kroniki żagańskiej autorstwa Ludolfa najciekawsze są rozdziały poświęcone *causa scribendi* śląskich dziejopisarzy zakonnych — swoje motywy Ludolf określił w prologu najdokładniej spośród autorów omawianych kronik⁵², następnie podejściu do źródeł, reformom życia wewnętrznego, ideałowi opatów oraz relacjom klasztor-władza świecka. Żagański kronikarz, w porównaniu z dwójką pozostałych dziejopisarzy, Jodokiem z Głuchołazów i Michałem Czacheritzem, stosował przejrzystszą „metodologię”, a jego język był bardziej wyszukany⁵³. Ludolf w większym stopniu niż kronikarze z Kłodzka i Piasku akcentował konieczność przeprowadzenia reformy obyczajów i podkreślał zasługi własne i poprzedników⁵⁴. Chmielewska podkreśliła też wielość wzmianek w dziele Ludolfa, które dotyczą wydarzeń z historii powszechnej, mających niewiele wspólnego z żagańskim klasztorem⁵⁵.

Nowatorskie spojrzenie na *Catalogus abbatum Saganensium* zaprezentowała Aleksandra Filipek-Misiak w pracy doktorskiej wydanej w 2016 r. Celem autorki było przeanalizowanie trzech kronik klasztornych — *Księgi henrykowskiej*, *Kroniki zdiarskiej większej* oraz *Katalogu opatów żagańskich*, pod kątem występowania w nich koncepcji cnót, wad i grzechów oraz wątku „ideału” opata⁵⁶. Oryginalne podejście autorki zaowocowało ciekawymi spostrzeżeniami dotyczącymi pragmatyki tekstu *Catalogus abbatum Saganensium* w części spisanej przez Ludolfa, na której skupiła się autorka. Już w prologu zaznaczał on, że idąc za boskim natchnieniem chce naśladować autorów biblijnych, uwydatniając atuty opisywanych postaci i nie zatajając ich występków i wad⁵⁷, chociaż unikał używania kluczowego określenia „cnota”⁵⁸.

---

informacji i konfliktami zbrojnymi w dawnych i nowych wiekach, red. J. Grabowski, Warszawa 2012, s. 195–208.

⁵¹ Ibidem, s. 97, przyp. 435. Por. A. Filipek-Misiak, *W ogrodzie cnót, wad i grzechów. Problematyka cnót w wybranych średniowiecznych kronikach klasztornych na Śląsku i w Czechach*, Kraków 2016, s. 42–43.

⁵² Ibidem, s. 68.; Kwestią prologów trzech kronik zajmował się W. Mrozowicz, *Bogu czy ludziom? O motywach twórczości dziejopisarskiej*, [w:] *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2005, s. 91–101.

⁵³ K. Chmielewska, *Klasztor i jego problemy*, s. 88–89, 105, 107.

⁵⁴ Ibidem, s. 201–211, 255, 261–262.

⁵⁵ Ibidem, s. 299–300.

⁵⁶ A. Filipek-Misiak, *W ogrodzie cnót*, s. 46.

⁵⁷ Zob. W. Mrozowicz, *Bogu czy ludziom*, s. 94.

⁵⁸ A. Filipek-Misiak, *W ogrodzie cnót*, s. 158.

Filipek-Misiak poddała analizie wszystkie grupy społeczne, których reprezentanci zostali ocenieni w kronice przez Ludolfa. Wśród najczęściej przytaczanych cnót w *Catalogus abbatum Saganensium* występują pokora, łagodne usposobienie oraz roztropność, wśród wad i grzechów zaś chciwość, zazdrość, gniew, pycha, łamanie ślubów zakonnych, pijaństwo, lenistwo i nienawiść. Autorka konkluduje, że Ludolf najczęściej przypisywał różnego rodzaju cnoty przedstawicielom kleru, w szczególności kanonikom regularnym z Żagania⁵⁹. Spośród osób świeckich najprzychylniej przedstawionym bohaterem był Karol IV Luksemburski, uznany za władcę idealnego i wzór do naśladowania dla innych sprawujących władzę świecką⁶⁰. Jednak, mimo że w *Catalogus abbatum Saganensium* opat często chwalił lub krytykował opisywane postaci, zwracając uwagę na czyny, postawy godne i niegodne naśladowania, Filipek-Misiak nie stwierdziła, by cnoty były dla Ludolfa najważniejszymi wyznacznikami oceny⁶¹. Warto dodać, że autorka przyjrzała się niezwykle interesującemu fragmentowi *Catalogus abbatum Saganensium* — czterem pierwszym latom rządów opata Ludolfa (1394–1398), opisanym przez niego samego⁶². Jeśli chodzi zaś o kwestię rozpoczęcia nowicjatu przez Ludolfa, Filipek-Misiak uważa koncepcję F. Machilka za znacznie bardziej prawdopodobną⁶³. Oprócz omówionej publikacji i artykułu na temat wizerunku Karola IV w *Catalogus abbatum Saganensium*, wkładem autorki w dzieło poznania postaci Ludolfa i jego części kroniki żagańskiej były artykuły o okolicznościach pochówku ekskomunikowanego księcia Henryka VIII Wróbla⁶⁴ oraz o przedstawieniu w *Catalogus abbatum Saganensium* relacji między żagańskim klasztorem a lokalnymi piastowskimi książętami⁶⁵.

Spośród innych historyków zajmujących się problematyką *Catalogus abbatum Saganensium* oraz życiorysem Ludolfa z Żagania należy jeszcze wymienić

⁵⁹ Ibidem, s. 236–240.

⁶⁰ A. Filipek-Misiak poświęciła tej kwestii osobny artykuł, zob.: A. Filipek-Misiak, *Karol IV Luksemburski jako ideał władcy w świetle «Catalogus abbatum Saganensium» Ludolfa z Żagania*, „Historie – Otázky – Problémy” 2015, t. 7, z. 1, s. 76–89.

⁶¹ A. Filipek-Misiak, *W ogrodzie cnót, wad i grzechów*, s. 247.

⁶² Ibidem, s. 182–186.

⁶³ Ibidem, s. 43.

⁶⁴ Eadem, *Książę, opat, pochówek. Władza księcia a władza opata w świetle «Catalogus abbatum Saganensium» Ludolfa z Żagania*, [w:] *Potestas et societas. Władza w średniowiecznej Europie*, red. P. Wiszewski, J. Wojtkowiak, Wrocław 2014, s. 13–21.

⁶⁵ Eadem, *Vis et metus, or How the Monastic Chronicler Ludolf of Sagan Presented the Relationships of Canons Regular with Local Dukes (14th Century)*, [w:] *Ecclesia et Violentia. Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages*, red. R. Kotecki, J. Maciejewski, Newcastle upon Tyne 2014, s. 236–251.

Antoniego Barciaka⁶⁶, Marka Cetwińskiego⁶⁷, Mariana Kapłona⁶⁸, Wojciecha Mrozowicza⁶⁹, Zbigniewa Witczaka⁷⁰ oraz Przemysława Wiszewskiego⁷¹.

De longevo schismate

Tematyka *De longevo schismate*, najobszerniejszego z traktatów Ludolfa, oscyluje wokół wielkiej schizmy zachodniej z lat 1378–1417. Podobnie jak w przypadku *Catalogus abbatum Saganensium*, dzieło trudno określić pod względem genologicznym. Wbrew tytułowi, *De longevo schismate* nie opisuje jedynie dziejów wielkiej schizmy, lecz jest znacznie obszerniejszym traktatem historyczno-teologiczno-prawnym, poświęconym m.in. historii Cesarstwa, Królestwa Czech i rodzącego się na oczach autora ruchu husyckiego. Dodatkowo, sporą część traktatu zajmują teologiczne rozważania na temat błędnych nauk Jana Wiktora i Jana Husa oraz polemika z nimi⁷². Traktat powstał w latach 1417–1422⁷³. Składa się z dwóch części — pierwsza, wyraźnie obszerniejsza, opowiada o początkach schizmy, rządach Luksemburgów w Czechach, soborach w Pizie

⁶⁶ Zob.: A. Barciak, *Świadomość przynależności Śląska do ziem Korony Królestwa Czech w śląskich źródłach narracyjnych z drugiej połowy XIV wieku*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2012, t. 3, s. 37–46; idem, *Luksemburgowie na tronie czeskim w opinii inicjatora «Katalogu opatów żagańskich» Ludolfa*, [w:] *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 65–71.

⁶⁷ Zob.: M. Cetwiński, *Klasztory śląskie a rozwój średniowiecznej historiografii śląskiej*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, M. Derwich, Opole 1995, s. 173–180.

⁶⁸ Zob. M. Kapłon, *Księżęta śląscy a klasztor kanoników regularnych w Żaganiu w latach 1217–1439*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1970, t. 19, s. 133–147; idem, *Dzieje klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu do początku XV wieku*, „Przegląd Lubuski” 1980, t. 3, s. 31–39.

⁶⁹ W. Mrozowicz, *Wokół przeniesienia klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna z Nowogrodu Bobrzańskiego do Żagania (w świetle nieznanego dokumentu z 20 IX 1284)*, [w:] *Memoriae amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci prof. W. Korty (1919–1999)*, red. M. Derwich, W. Mrozowicz, R. Żerelik, Wrocław 2001, s. 101–108. Zob. też: przyp. 18, 25, 32, 33, 44, 52 niniejszego artykułu.

⁷⁰ Zob.: Z. Witczak, *Działalność gospodarcza i uposażenie klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu do początku XVI wieku*, Opole 2023.

⁷¹ Zob.: P. Wiszewski, *Zakonnicy i dworzanie — tradycje fundacji klasztorów w średniowiecznym dziejopisarstwie śląskim (XIII–XV w.)*, [w:] *Origines mundi, gentium et civitatum*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, (Acta Universitatis Wratislaviensis, t. Wrocław 2001, s. 179–198; idem, *Miejsce gospodarki w świecie według Ludolfa z Żagania (na marginesie «Katalogu opatów żagańskich»)*, [w:] *Korzenie środkowoeuropejskiej i górnośląskiej kultury gospodarczej*, red. A. Barciak, Katowice 2003, s. 314–323.

⁷² B. Leszczyńska, *Studia nad Ludolfem z Żagania*, Wrocław 1967, s. 39.

⁷³ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 233.

i Konstancji oraz o początku rewolucji husyckiej⁷⁴, druga zaś skupia się na rozwoju ruchu husyckiego oraz polemice z husytami⁷⁵.

W 1880 r. traktat ukazał się drukiem w opracowaniu J. Losertha, który publikowany tekst opatrzył rozbudowanym wstępem poświęconym głównie historii badań nad nim, zapoczątkowanych przez Františka Palacký'ego, czy też analizie porównawczej treści *De longevo schismate* i *Catalogus abbatum Saganensium*⁷⁶. Wydanie to nie jest kompletne, Loserth pominął bowiem w druku kilkanaście rozdziałów oryginalnego tekstu, uzasadniając to niską relewantnością fragmentów, stanowiących albo rozwinięcie myśli z rozdziałów poprzednich, albo mało znaczące zapiski. To zabieg zastanawiający, gdyż pomimo wykreślenia wielu rozdziałów, Loserth przytacza często ich fragmenty w przypisach. Wydaje się, że kryterium wyboru dla wydawcy była doniosłość treści z punktu widzenia historyka–mediewisty, przez co wiele akapitów, w których retoryka bierze górę nad faktografią, nie zostało uwzględnionych w wydaniu⁷⁷. Publikacja Losertha jest jedynym wydaniem *De longevo schismate*. Podobnie jak *Catalogus abbatum Saganensium*, również traktat *De longevo schismate* wymaga reedycji, a właściwie kompletnego wydania, odpowiadającego wymaganiom współczesnego edytorstwa.

Innym badaczem przywołujących traktat *De longevo schismate* był Josef Pekař, W monumentalnej pracy poświęconej czasom Jana Žižki zwrócił głównie uwagę na sposób, w jaki Ludolf przedstawia początki rewolucji husyckiej oraz jej pierwszoplanowych bohaterów. Pekař wysoko ocenił warsztat autora i podkreślił rzetelność jego relacji. Widać to szczególnie, gdy opat opisywał rządy Zygmunta Luksemburskiego. Co zaskakujące dla czeskiego historyka, Ludolf nie należał do pochlebców króla węgierskiego, jak inni zajadli krytycy Wacława IV, cenił jednak Zygmunta za zasługi w „tępieniu” husytyzmu w Czechach i stać go było na gorzką refleksję o czynach i charakterze Zygmunta⁷⁸.

Podobnie jak Pekař, Franz Machilek wysoko cenił sposób przedstawienia Zygmunta Luksemburskiego przez Ludolfa. Opisując zmagania króla Węgier z wojskami husytów opat starał się też opierać na relacjach z kilku źródeł⁷⁹, co w średniowiecznym dziejopisarstwie nie było częste. Także dawniejsi historycy mieli doceniać wartość merytoryczną *De longevo schismate*⁸⁰. Traktat został

⁷⁴ *Der Tractatus de longevo*, t. 60), s. 402–491.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 491–551.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 345–402.

⁷⁷ Przykład takiego przypisu zob. *ibidem*, s. 441. Wydawca przyznaje tu dosłownie, że cztery rozdziały zostały w większości pominięte ze względu na ich małe znaczenie dla warsztatu historyka. Część rozdziałów została także pominięta w całości z komentarzem np.: „bez znaczenia” — *ibidem*, s. 487.

⁷⁸ J. Pekař, *Žižka a jeho doba*, s. 65–68.

⁷⁹ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 173.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 50.

choćby wykorzystany w XVI w. przez Johannes Cochläusa przy tworzeniu monumentalnego dzieła *Historia Hussitarum*. Do innych intelektualistów nawiązujących do twórczości Ludolfa można zaliczyć chociażby Mikołaja Weigela, teologa z uniwersytetu w Lipsku, który powołał się na jego dorobek w swoim traktacie napisanym w latach 1436–1441. Inni teologowie najczęściej powoływali się na poglądy Ludolfa dotyczące zakresu władzy kościelnej oraz odpustów.

O traktacie *De longevo schismate* i zaginięciu jego żagańskiego przekazu po II wojnie światowej wspomina Alfred Świerk⁸¹. Problematykę tego utworu pokrótce omówiła też Krystyna Pieradzka⁸². Znacznie obszerniej koncyliarystycznymi poglądami i krytyką duchowieństwa w dziełach Ludolfa zajmowała się także B. Leszczyńska⁸³. Rozdziały jej rozprawy doktorskiej poświęcone *De longevo schismate*, *Soliloquium schismatis* i znaczeniu twórczości Ludolfa są jej najbardziej kontrowersyjnymi fragmentami. Miejscami argumentacja badaczki bywa wręcz wewnętrznie sprzeczna i krzywdząca dla dorobku bohatera jej pracy. Podobnie jak w artykule w sprawie monografii opata, B. Leszczyńska zbyt bezkrytycznie podchodzi do wydania *De longevo schismate* J. Losertha, co widać chociażby po podanym w ślad za nim błędnym czasie powstania dzieła — 1410–1422⁸⁴. Autorka bazując na poglądach Ludolfa w kwestii wyższości władzy kościelnej nad świecką uważa go za konserwatywnego, wręcz reakcyjnego myśliciela, któremu daleko do postępowych koncyliarystów z kręgu paryskiego, matecznika ruchu soborowego⁸⁵. Cytując: „teoretyczne wywody Ludolfa nie wniosły zasadniczo nic nowego do dorobku koncyliarystów” oraz są — według badaczki — w większości cytatami z innych koncyliarystów, które Ludolf zasłyszał podczas swoich zagranicznych podróży. Dla Barbary Leszczyńskiej główną zasługą Ludolfa było spopularyzowanie idei reformy Kościoła i koncyliaryzmu na Śląsku⁸⁶. Uznała go za kontynuatora myśli Konrada Waldhausera, kaznodzie aktywnego w Pradze w latach 1358–1369⁸⁷. Mimo zaliczenia Ludolfa do pocztu umiarkowanych koncyliarystów, badaczka oceniała jednocześnie jego program reform Kościoła jako jeden z najbardziej postępowych w całym nurcie koncyliarystycznym. Podobne tezy i sformułowania były kontynuowane w artykule autorki poświęconym *stricte* koncyliaryzmowi Ludolfa⁸⁸. Być może odpowiedź na zastanawiającą niekonsekwencję w ocenie opata i jego znaczenia są niektóre nace-

⁸¹ A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka*, s. 101.

⁸² K. Pieradzka, *Dwie polskie relacje kronikarskie o soborze w Konstancji*, [w:] *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, red. J. Garbacik et al., Warszawa 1960, s. 207–233.

⁸³ B. Leszczyńska, *Koncyliaryzm Ludolfa*, s. 154–163; eadem, *Krytyka duchowieństwa*, s. 291–303.

⁸⁴ B. Leszczyńska, *Studia nad Ludolfem z Żagania*, s. 42.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 93.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 119.

⁸⁷ *Ibidem* s. 122.

⁸⁸ B. Leszczyńska, *Koncyliaryzm Ludolfa*.

chowane ideologicznie fragmenty pracy doktorskiej — „[Ludolf] w ograniczony i cząstkowy sposób dorzucił swoją cegiełkę do budowy postępu”⁸⁹, „w dziełach Ludolfa z Żagania brak akcentów średniowiecznego komunizmu”⁹⁰ czy też kilka momentów, w których hierarchiczno-feudalne podejście Ludolfa z Żagania do władzy w Kościele zostało określone jako „prawicowe”. Fragmenty te zdają się oddawać ducha epoki, w której powstawała praca Leszczyńskiej oraz ówczesne podejście do pragmatyki prac badawczych, szczególnie tych poświęconych niemieckiemu dziedzictwu na tzw. Ziemiach Odzyskanych.

Inaczej rolę Ludolfa postrzegał Jan Drabina, który doszedł do wniosku, że nie należy jej ograniczać jedynie do popularyzacji koncyliaryzmu na ziemiach śląskich. Wbrew powszechnemu przekonaniu twierdził, że idee tego nurtu dotarły na Śląsk przed 1409 r., a Ludolf miał się do niego przekonać na długo przed soborem w Pizie, o czym miały świadczyć niektóre sformułowania z końcowej części *Catalogus abbatum Saganensium* Ludolfa⁹¹. Rozważania Drabiny na temat traktatu *De longevo schismate*, w którym poglądy koncyliarystyczne Ludolfa uległy dalszej radykalizacji, doprowadziły do konkluzji, że to wręcz „apoteoza koncyliaryzmu”⁹².

Z kolei charakteryzując traktat *De longevo schismate* Franz Machilek odniósł się m.in. do wątków antyhusyckich⁹³. W tym kontekście zwrócił uwagę na kunszt Ludolfa-historyka podkreślając, że w wywodach Ludolfa dotyczących husytyzmu nie ma większych błędów merytorycznych. Jedyne co zastanawiało F. Machilkę to fakt, że mimo bliskości opisywanych wypadków, żagański opat nie dostrzegał różnic pomiędzy frakcjami wewnątrz ruchu husyckiego⁹⁴. Wydaje się jednak, że „zarzut” ten nie jest do końca trafny, gdyż ze względu na prędkość wymiany informacji w średniowieczu, Ludolf mógł nie być w stanie poznać informacji o początkach podziałów w szeregach husytów przed ukończeniem traktatu. Natomiast Wojciech Mrozowicz w artykule omawiającym antyhusyckie wątki w śląskich kronikach zauważył⁹⁵, że Ludolf z Żagania był pierwszym śląskim kronikarzem, który poruszył ten problem. Husowi i husytom, a właściwie „husonistom” jak

⁸⁹ Eadem, *Studia nad Ludolfem z Żagania*, s. 129–130.

⁹⁰ Ibidem, s. 124.

⁹¹ J. Drabina, *Idee koncyliaryzmu*, s. 33, 37–38. Por. jednak inny traktat Ludolfa *De schismate Robertino* (w dalszym ciągu).

⁹² Ibidem, s. 81.

⁹³ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 39; idem, *Schlesien, Hus und die Hussiten 1403–1435*, [w:] *Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte*, red. idem, (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, t. 44), Köln–Weimar–Wien 2012, s. 120, 126.

⁹⁴ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 165–166.

⁹⁵ W. Mrozowicz, „*Constancie flammis adiectus*» Johannes Hus und der Hussitismus in den Augen schlesischer Chronisten», „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej. Bulletin der Polnischen Historischen Mission” 2016, t. 11, s. 121–146.

ich określał⁹⁶, poświęcona jest przede wszystkim druga część traktatu *De longevo schismate*, pisana w czasie, kiedy rozgrywały się wypadki w Królestwie Czeskim⁹⁷. Jak wskazał Mrozowicz, Ludolf był bezwzględny w swoich ocenach husytów i ich ideologii. Jana Husa określił mianem „najznacniejszego z potępionych”, a Hieronima z Pragi „jego pomocnikiem”⁹⁸. Ich śmierć na stosie w Konstancji została zaś przyjęta przez żagańskiego opata z zadowoleniem, jako całkowicie uzasadniona⁹⁹. Ludolf starał się jak najdokładniej przybliżyć husycką „nową religię” swoim odbiorcom, czym wyróżnił się na tle innych śląskich dziejopisarzy¹⁰⁰.

Traktat *De longevo schismate* był również jednym ze źródeł wykorzystanych przez Klarę Hübner w artykule poświęconym postaci i rządowi Wacława IV w średniowiecznej propagandzie¹⁰¹. Fragmenty, w których Ludolf relacjonował przebieg zmagających wojennych w początkowej fazie rewolucji husyckiej, wykorzystowała Pavlina Rychterová. Interesował ją szczególnie czynny udział kobiet w działaniach zbrojnych po stronie husytów, przez Ludolfa oceniony negatywnie¹⁰².

Dla zrozumienia znaczenia poglądów Ludolfa istotna jest niedawna monografia o soborze pizańskim 1409 r. autorstwa Florianu Eßera. Ukazał on sobór jako kulminację wielkiej schizmy zachodniej, będącej dla autora również „sporem o interpretację” władzy i autorytetu papieża oraz o kompetencje instytucji soboru powszechnego¹⁰³. Dotychczasowe syntetyczne ujęcia dziejów soboru w Pizie nie uwzględniały w sposób należyty dzieł Ludolfa z *De longevo schismate* na czele, choć stawiał on sobie za jeden z celów legitymizację wyboru Aleksandra V dokonanego w Pizie. Dzieła Ludolfa, aktywnego uczestnika soboru oraz autora dzieł o wydzwięku koncyliarystycznym, były ważnym źródłem dla badań Eßera, który m.in. na ich podstawie wypracował swoją wizję pizańskiego zgromadzenia¹⁰⁴.

⁹⁶ Ibidem, s. 127.

⁹⁷ Ludolf informacje o rewolucji husyckiej czerpał od uciekających przed husytami zakonników z czeskiej Rudnicy, zob. *Der Tractatus*, s. 497, przyp. 2.

⁹⁸ W. Mrozowicz, «*Constancie flammis adiectus*», s. 126.

⁹⁹ Ibidem, s. 125.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 140.

¹⁰¹ K. Hübner, *Herrscher der Krise — die Krise des Herrschers. König Wenzel IV. als Projektionsfläche zeitgenössischer Propaganda*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej. Bulletin der Polnischen Historischen Mission” 2016, t. 11, s. 311.

¹⁰² P. Rychterová, *Frauen und Krieg in Chroniken über die Hussitenkriege*, [w:] *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13–16. Jahrhundert*, Praha 1999, s. 132–135. Wątek stosunku Ludolfa z Żagania do kobiet w *Catalogus abbatum Saganensium* był natomiast podnoszony przez A. Pobóg-Lenartowicz, *Kobiety w «Katalogu opatów żagańskich»*, [w:] *Polska leży na Zachodzie. Studia z dziejów Polski i Europy dedykowane Pani Profesor Teresie Kulak*, red. W. Wrześniński, M. Masnyk, K. Kawalec, Toruń 2001, s. 606–615.

¹⁰³ F. Eßer, *Schisma als Deutungskonflikt. Das Konzil von Pisa und die Lösung des Großen Abendländischen Schismas (1378–1409)*, Wien–Köln–Weimar 2019, s. 24.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 571, 672, 708.

W ujęciu Eßera wywody Ludolfa, zawarte w *De longevo schismate* wpisują się w szerszą narrację prowadzoną przez koncyliarystów, próbujących zalegalizować zorganizowany bez aprobaty żadnego z papieży sobór oraz decyzje na nim podjęte. Do aktywnych uczestników tejże inicjatywy należał także Ludolf.

Soliloquium schismatis

Soliloquium schismatis powstało w okresie, kiedy Ludolf ostatecznie przestał wspierać rzymskiego papieża w zmaganiach o zjednoczenie Kościoła doby wielkiej schizmy i opowiedział się za ideą koncyliaryzmu¹⁰⁵. Aby przekonać do słuszności obranej drogi, opat żagański zestawiał argumenty podważające prawa papieża Grzegorza XII do Tronu Piotrowego oraz przemawiające za wyższością soboru nad papieżem w sytuacji fundamentalnego zagrożenia dla funkcjonowania Kościoła, ujmując je w 12 *quaestiones* i *solutiones*, uwzględniających także punkt widzenia przeciwników koncyliaryzmu. Mimo że wybrana forma nie stanowiła *novum*, apologia koncyliaryzmu Ludolfa zwraca uwagę obszernością i celnością argumentów.

Soliloquium schismatis doczekało się wydania opracowanego przez Franza Bliemetzriedera w 1905 r.¹⁰⁶ Wydawca opatrzył edycję krótkim wstępem. W nim wskazał na zasługi Losertha, który publikując w 1880 r. ekscerpta *Soliloquium schismatis* jako dodatku do traktatu *De longevo schismate* zwrócił uwagę badaczy na ów tekst. Oprócz tego, w przedmowie znaleźć można krótki opis kodykologiczny manuskryptu, w którym znajduje się tekst *Soliloquium schismatis* oraz okoliczności powstania utworu. Publikacja Bliemetzriedera jest jedynym drukowanym, do pewnego stopnia zdezaktualizowanym wydaniem traktatu.

Niezwykle interesujący jest wywód Jana Drabiny o możliwych korzeniach poglądów koncyliarystycznych Ludolfa oraz *Soliloquium schismatis*. Uważał on, że może być to w pełni autorskie dzieło Ludolfa, bez rozleglejszych zapożyczeń z dorobku wcześniejszych koncyliarystów z zachodu Europy¹⁰⁷. Drabina przetłumaczył na polski wszystkie *quaestiones* i omówił pokrótce *solutiones* z traktatu. Na ich podstawie doszedł w kwestii przekonań i znaczenia Ludolfa do wniosków zgoła odmiennych, niż wspomniana wcześniej B. Leszczyńska. Drabina uznał bowiem żagańskiego opata za „należącego do grona najradykałniejszych rzeczników wyższości soboru, a także kolegium kardynalskiego, nad papieżem”¹⁰⁸. Natomiast Franz Machilek zwięźszając analizę *Soliloquium schismatis* stwierdził, że choć w porównaniu do twórczości najwybitniejszych koncyliarystów dzieło Ludolfa nie zawiera zbyt wielu pionierskich przemyśleń, wyróżnia się jednak

¹⁰⁵ J. Drabina, *Idee koncyliaryzmu*, s. 75–77.

¹⁰⁶ *Abt Ludolfs von Sagan Traktat*, s. 33–47, 226–238, 434–492.

¹⁰⁷ J. Drabina, *Idee koncyliaryzmu*, s. 35–36.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 76–77.

rozległą argumentacją na poparcie słuszności idei koncyliaryzmu w czasach wielkiej schizmy zachodniej¹⁰⁹.

De schismate Robertino

Dzięki ostatnim badaniom Wojciecha Mrozowicza, zbiór wydanych dzieł Ludolfa z Żagania powiększył się o jeszcze jedną pozycję — niewielki traktat *De schismate Robertino*, odnaleziony w jednym z kodeksów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu¹¹⁰. Artykuł Mrozowicza zawiera krytyczną edycję nieznanego do tej pory dzieła, poświęconego początkom wielkiej schizmy zachodniej oraz polemice z przeciwnikami papieża rzymskiego. Traktat ten należy traktować jako pierwsze świadectwo kielkującego w autorze przekonania o słuszności koncyliaryzmu (powstanie *De schismate Robertino* jest datowane na 1404 r., czyli pięć lat przed ukończeniem *Soliloquium schismatis*). Ludolf, dotychczasowy zwolennik papieży rzymskich, na łamach *De schismate Robertino* zaczyna się ku pogładowi, wedle którego do zakończenia schizmy konieczne jest ustąpienie papieża awiniońskiego (*via cessionis*) lub gdyby to się nie udało ustąpienie obydwu papieży (*via cessionis mutuae*). Idea ta zostanie rozwinięta w *Soliloquium schismatis*, traktacie o czysto koncyliarystycznym wydźwięku. Z tego powodu, dzieło dostarcza cennych informacji na temat ewolucji poglądów opata z Żagania, który — jak można sądzić po stylistyce odkrytego traktatu — już w 1404 r. był emocjonalnie i intelektualnie zaangażowany w kwestie przewyciężenia rozłamu w Kościele¹¹¹. Publikacja Mrozowicza jest dotąd jedyną na temat traktatu *De schismate Robertino*.

Kazania Ludolfa z Żagania

W przeciwieństwie do *Catalogus abbatum Saganensium, sermones* Ludolfa pozostają na uboczu zainteresowań badaczy. Przede wszystkim brakuje ich wydań, w tym również najważniejszych kazań koncyliarystycznych, włącznie z wygłoszonym na soborze pizańskim *In una domo comedetis*, czy reformatorskich z *De tribus sceleribus* na czele¹¹². Natomiast nawiązania do *sermones* Ludolfa pojawiają się w pracach B. Leszczyńskiej, J. Drabiny oraz F. Machilka, któremu zawdzięczamy pierwsze, jednak niekompletne zestawienie kazań¹¹³. Do tej pory zaledwie kilkanaście z nich zostało dokładniej omówionych. Za szczególnie

¹⁰⁹ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 94.

¹¹⁰ W. Mrozowicz, *De schismate Robertino. Nieznany traktat Ludolfa z Żagania o początkach Wielkiej Schizmy Zachodniej*, „Roczniki Historyczne” 2024, t. 90, s. 77–118.

¹¹¹ Ibidem, s. 81, 82, 85.

¹¹² Warto odnotować, że w ramach Szkoły Letniej Centrum Studiów Mediewistycznych KUL w 2024 r. zostało przygotowane wydanie kazania Ludolfa *De tribus sceleribus*. Spodziewana jest jego publikacja.

¹¹³ F. Machilek, *Ludolf von Sagan*, s. 225–232.

znaczący należy uznać artykuł Leszczyńskiej dotyczący krytyki duchowieństwa u Ludolfa, oparty głównie na kazaniach. To właśnie w nich można odnaleźć najbardziej krytyczne komentarze pod adresem postępujących niemoralnie duchownych¹¹⁴. Ludolfowi nie zależało jedynie na odnowie moralnej kleru na wszystkich szczeblach hierarchii kościelnej, skażonego skrupulatnie wyliczanymi przez kaznodzieję grzechami. W kazaniach wyrażał także konieczność dbałości o kształcenie nowych duchownych oraz krytykował interesowność dużej części kleru, która wstąpiła do stanu duchownego tylko dla własnych korzyści. Ludolf-kaznodzieja piętnował zwyczaje i przywary duchowieństwa jako całości, ewentualnie czyniąc rozróżnienie między duchowieństwem świeckim i zakonnym. Zdaniem Leszczyńskiej, Ludolf, który w *sermones* ośmielał się atakować samego papieża, uniknął oskarżeń o herezję ze względu na to, że jego ataki nie przybierały formy personalnej. Z uznaniem o tych rozważaniach Leszczyńskiej wyraził się Jan Drabina¹¹⁵, ze swojej strony przybliżając niektóre kazania Ludolfa o wydźwięku koncyliarystycznym¹¹⁶.

Podsumowanie

Wśród badaczy zainteresowanie losami klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu sukcesywnie rośnie, a wraz z nim zainteresowanie postacią i twórczością najwybitniejszego jego przedstawiciela Ludolfa. Przejawem tego jest rosnąca liczba publikacji pojawiających się od lat sześćdziesiątych XX w. Z racji pochodzenia opata oraz przynależności państwowej ziemi żagańskiej po 1945 r., rozumiałe jest, że postać ta spotkała się głównie z zainteresowaniem historyków niemieckich i polskich. Jego biografia ciągle jednak wymaga uzupełnień, które mogłyby rzucić nowe światło i pomóc lepiej zrozumieć działania i twórczość Ludolfa. Spośród jego dzieł najlepiej rozpoznany utworem jest *Catalogus abbatum Saganensium*, który budził zainteresowanie wielu historyków. Nie dziwnego — z zaprezentowanych badań wynika, że część tej żagańskiej kroniki spisana przez Ludolfa to kapitalny przykład śląskiego dziejopisarstwa, w którym przedstawienie dziejów klasztoru spleta się z opowieścią na temat lokalnej polityki, relacji konwentu z regionalnym możnowładztwem, a wzbogacają je jeszcze rozliczne wzmianki o wydarzeniach w ówczesnej Europie. Wyróżnia ją to na tle kronik kanoników regularnych św. Augustyna z Kłodzka czy wrocławskiego Piasku. W dziele Ludolfa znalazło się ponadto wiele cennych i chętnie wykorzystywanych w badaniach informacji na temat księgozbioru biblioteki kanoników żagańskich, uposażenia klasztoru, jego organizacji oraz działań zmierzających do

¹¹⁴ B. Leszczyńska, *Krytyka duchowieństwa*, s. 291–303. B. Leszczyńska analizowała krytykę duchowieństwa zawartą w *sermones* I, VII, VIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXVI, XXIX, XLVI, XLVIII, LII i LIV z rękopisu o sygn. I F 636 Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

¹¹⁵ J. Drabina, *Idee koncyliaryzmu*, s. 123, przyp. 4, 135.

¹¹⁶ Ibidem, s. 78–80.

odnowy życia wewnętrznego. Ten ostatni aspekt sprawia, że jest to jedna z najważniejszych znanych kronik reformatorskich.

W odróżnieniu od *Catalogus abbatum Saganensium*, traktaty eklezjologiczne Ludolfa — *De longo schismate*, *Soliloquium schismatis* i *De schismate Robertino*, podobnie jak i kazania, nie spotkały się do tej pory z należną im uwagą i stanowią wyzwanie dla przyszłych badań nad historią późnego średniowiecza, szczególnie nad życiem religijnym i kulturą intelektualną, nieograniczających się tylko do śląskiego podwórka. Być może optymistycznym prognostykiem na przyszłość jest wspomniana monografia Floriana Eßera poświęcona soborowi w Pizie, uwzględniająca dzieła i myśli Ludolfa z Żagania. Wypada mieć nadzieję, że ta praca oraz niedawno odkryty i wydany traktat *De schismate Robertino* są zwiastunami rosnącego zainteresowania twórczością opata wśród europejskich historyków, na które wciąż nie w pełni poznany dorobek opata z pewnością zasługuje.

Aneks. Alfabetyczny wykaz znanych dzieł Ludolfa z Żagania wraz z sygnaturami przekazów rękopiśmiennych i wydaniem drukowanymi.

A. Dzieła historyczno-administracyjne

Ausleihregister (rejestr wypożyczeń rękopisów)

BUWr, IV F 287a (odpis fragmentu oryginalnego, sporządzony za rządów Martina Rinkenberga, opata żagańskiego w latach 1468–1489).

Wyd. C. H. Rother, *Ein Ausleihregister der Augustiner-Chorherren zu Sagan*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 43 (1926), s. 6.

Catalogus abbatum Saganensium

BUWr, IV Q 211, k. 1–106.

Wyd.: *Catalogus abbatum Saganensium*, wyd. G. A. Stenzel, [w:] *Scriptores rerum Silesiacarum*, t. 1, Breslau 1835, s. 172–246.

Consuetudines, ceremoniae et ordinationes

BUWr, IV F 201, k. 1r–47r.

Wyd.: C. H. Rother, *Ein Ausleihregister*, s. 1. (tylko Cap. 54 — *De officio librarii*).

De decimis

BUWr, IV F 264, k. 240v–242v (rękopis utracony).

Mortilegium

BUWr, IV O 36 (27 kart).

Registrum (Zinsregister)

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, V 4a.

Wyd.: A. Heinrich, *Das Stift der regulirten Augustiner-Chorherren zu Sagan in Schlesien und sein Besitzstand im 15. Jahrhundert*, Sagan 1881.

Reprobacio quattuordecim articulorum speculi Saxonici (utracony)

B. Kazania i komentarze biblijne

1. Zbiory kazań i komentarze biblijne:

Collaciones seu sermones ad religiosos

BUWr, I Q 131, k. 177r–224r.

Expositio Ps. 67

BUWr, I F 53, k. 199r–242v.

Expositio Ps. 71

BUWr, I F 53 k. 189r–199r.

Expositio Ps. 138 per 65 sermones

BUWr, I F 53, k. 98r–188v.

Expositio triplex Ps. 86

BUWr, I F 53, k. 1r–97v.

Gloza Psalterii (utracona)

Sermones CVII (Postillae super Evangelium Matthei)

BUWr, I F 635, k. 1r–293r ; I F 636, k. 1r–293v.

2. Pojedyncze kazania:

Ad nichilum valet

BUWr, I F 656, k. 256v–262v; I F 715, k. 349v–353v.

De passione Christi

BUWr, I F 336, k. 181r–183v.

Est verbum Dei

BUWr, I F 656, k. 61v–64r.

In una domo comedetis

BUWr, I F 715, k. 245v–349v; I Q 382, k. Ir–VIIIr; I O 130, k. 1r–6v.

Opus bonum perficiet

BUWr, I F 656, k. 98v–99v.

Sermo incitativus pro peccatis deflendis.

BUWr, I F 740, k. 124v–127v.

Super tribus sceleribus

BUWr, I F 285, k. 287v–291v; I F 654, k. 66v–71r; I F 656, k. 100v–105r;
I F 715, k. 337r–341v; Gniezno, Archiwum Diecezjalne w Gnieźnie, Ms 55,
k. 150r–153v.

Tempus putationis advenit

BUWr, I F 656, k. 267v–272r; I F 715, k. 341v–345v; I Q 23, k. 383r–388r.

C. Traktaty i pisma polemiczne

De schismate Robertino

BUWr, I F 53, k. 69r–79r.

Wyd.: W. Mrozowicz W., *De schismate Robertino. Nieznany traktat Ludolfa z Żagania o początkach Wielkiej Schizmy Zachodniej*, „Roczniki Historyczne” 2024, t. 90, s. 89–112.

De tribus essentialibus religiosorum (autorstwo niepewne)

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 1891, k. 20r–29v; Clm 7320, k. 166r–171v.

In quadam civitate

BUWr, IV F 264 (rękopis utracony).

Soliloquium schismatis

BUWr, IV F 264, k. 116r–130v (rękopis utracony).

Wyd.: *Abt Ludolfs von Sagan Traktat «Soliloquium schismatis»*, wyd. F. Bliemetzrieder, „Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens”, 1905, t. 26, s. 33–47, 226–238, 434–492.

Tractatus de longo schismate

Venezia, Biblioteca Nazionale di San Marco, I 212, k. 149r–238r.

Wyd.: *Der Tractatus de longo schismate des Abtes Ludolf von Sagan*, wyd. J. Loserth, [w:] *Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung*, t. 3: *Tractatus de longo schismate des Abtes Ludolfs von Sagan*, (Archiv für Österreichische Geschichte, t. 60), Wien 1880, s. 423–551.

Bibliografia**Źródła rękopiśmienne**

Gniezno, Archiwum Diecezjalne w Gnieźnie

Ms 55

München, Bayerische Staatsbibliothek

Clm 1891

Clm 7320

Venezia, Biblioteca Nazionale di San Marco

I 212

Wrocław, Archiwum Archidiecezjalne

V 4a

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

I F 53

I F 285

I F 336

I F 635

I F 654

IF 656
IF 715
IF 740
IQ 23
IQ 131
IQ 382
IO 130
IV F 201
IV F 264 (rękopis utracony)
IV F 287a
IV Q 211
IV O 36

Źródła drukowane

- Abt Ludolfs von Sagan Traktat «Soliloquium schismatis»*, wyd. F. Bliemetzrieder, „Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens” 1905, t. 26, s. 33–47, 226–238, 434–492.
- Catalogus abbatum Saganensium*, wyd. G. A. Stenzel, [w:] *Scriptores rerum Silesiacarum*, t. 1, Breslau 1835, s. 172–246.
- Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. 10: *Inskrypcje województwa lubuskiego*, z. 13: *Powiat żagański (do 1815 roku)*, zbr. i oprac. J. Zdrenka, współpr. A. Górski, R. Patorski, M. Tureczek, Toruń 2019.
- Heinrich A., *Das Stift der regulirten Augustiner-Chorherren zu Sagan in Schlesien und sein Besitzstand im 15. Jahrhundert*, Sagan 1881.
- Mrozowicz W., *De schismate Robertino. Nieznany traktat Ludolfa z Żagania o początkach Wielkiej Schizmy Zachodniej*, „Roczniki Historyczne” 2024, t. 90, s. 77–118.
- Rother C. H., *Ein Ausleihregister der Augustiner-Chorherren zu Sagan*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, 1926, t. 43, s. 1–22.
- Der Tractatus de longo schismate des Abtes Ludolf von Sagan*, wyd. J. Loserth, [w:] *Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung*, t. 3: *Tractatus de longo schismate des Abtes Ludolfs von Sagan*, (Archiv für Österreichische Geschichte, t. 60), Wien 1880, s. 423–551.

Opracowania

- Barciak A., *Luksemburgowie na tronie czeskim w opinii inicjatora «Katalogu opatów żagańskich» Ludolfa*, [w:] *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 65–71.
- Barciak A., *Świadomość przynależności Śląska do ziem Korony Królestwa Czech w śląskich źródłach narracyjnych z drugiej połowy XIV wieku*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2012, t. 3, s. 37–46.
- Chmielewska K., *„Ad laudem bonorum et vindicandam malorum — o powodach spisania średniowiecznych kronik kanoników regularnych*, [w:] *Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska-Kidawa, Warszawa 2010, s. 589–599.

- Chmielewska K., *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych*, Częstochowa 2015.
- Chmielewska K., «*Od powietrza, głodu, ognia i wojny wybaw nas Panie!*» *Kanonicy śląscy w obliczu klęsk żywiołowych*, „Prace Naukowe AJD w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2014, t. 13, s. 31–44.
- Chmielewska K., *Śląscy kanonicy regularni wobec konfliktów zbrojnych. Wojsko i wojna w średniowiecznych kronikach klasztornych*, [w:] *Kościół i społeczeństwo. Studia nad obiegiem informacji i konfliktami zbrojnymi w dawnych i nowych wiekach*, red. J. Grabowski, Warszawa 2012, s. 195–208.
- Derwich M., *Stan i potrzeba badań nad wspólnotami monastycznymi w Polsce średniowiecznej*, „*Nasza Przeszłość*” 1998, t. 89, s. 5–65.
- Drabina J., *Idee koncyliaryzmu na Śląsku. Wkład miejscowych środowisk w ich upowszechnienie*, Kraków 1984.
- Drabina J., *Śląskie środowiska intelektualne wobec idei koncyliaryzmu*, „*Euhemer — Przegląd Religioznawczy*” 1986, t. 139, nr 1, s. 33–45.
- Eßer F., *Schisma als Deutungskonflikt. Das Konzil von Pisa und die Lösung des Großen Abendländischen Schismas (1378–1409)*, Wien–Köln–Weimar 2019.
- Filipek A., *Vis et Metus, or How the Monastic Chronicler Ludolf of Sagan Presented the Relationships of Canons Regular with Local Dukes (14th century)*, [w:] *Ecclesia et Violentia. Violence against the Church and Violence within the Church in Middle Ages*, red. R. Kotecki, J. Maciejewski, Newcastle upon Tyne 2014, s. 236–251.
- Filipek-Misiak A., *Karol IV Luksemburski jako ideał władcy w świetle Catalogus abbatum Saganensium Ludolfa z Żagania*, „*Historie — Otázky — Problémy*” 2015, t. 7, z. 1, s. 76–89.
- Filipek-Misiak A., *Książę, opat, pochówek. Władza księcia, a władza opata w świetle «Catalogus abbatum Saganensium»*, [w:] *Potestas et societas. Władza w średniowiecznej Europie*, red. P. Wiszewski, J. Wojtkowiak, Wrocław 2014, s. 13–23.
- Filipiak-Misiak A., *W ogrodzie cnót, wad i grzechów. Problematyka cnót w wybranych średniowiecznych kronikach klasztornych na Śląsku i w Czechach*, Kraków 2016.
- Franz A., *Der Magister Nicolaus Magni de Jawor. Ein Beitrag zur Literatur- und Gelehrtengeschichte des 14. und 15. Jahrhunderts*, Freiburg im Breisgau 1898.
- Grünhagen C., *Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen bis zum Jahre 1550*, wyd. 2 poszerz., Breslau 1889.
- Haczkiewicz R., *Książęcy klasztor i kościół Mariacki w Żaganiu. Przewodnik*, [Ridero] 2023.
- Heck R., *Główne linie rozwoju średniowiecznego dziejopisarstwa śląskiego*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1977, t. 22, s. 61–75.
- Hübner K., *Herrscher der Krise — die Krise des Herrschers. König Wenzel IV. als Projektionsfläche zeitgenössischer Propaganda*, „*Biuletyn Polskiej Misji Historycznej. Bulletin der Polnischen Historischen Mission*” 2016, t. 11, s. 294–320.
- Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziębiccy, głogowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Kraków 2007.

- Kapłon M., *Dzieje klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu do pocz. XV w.*, „Przeгляд Lubuski” 1980, t. 9, nr 3, s. 31–39.
- Kapłon M., *Księżęta śląscy a klasztor kanoników regularnych w Żaganiu w latach 1217–1439*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1970, t. 19, s. 133–147.
- Karczewska J., *Uwagi prozopograficzne nad składem klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu w połowie XV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2007, t. 62, z. 3, s. 349–355.
- Kowalski S., *Klasztor w Żaganiu 1284–1810*, [w:] *Klasztor augustianów w Żaganiu. Zarys dziejów*, red. S. Kowalski, Żary 1999, s. 31–92.
- Leszczyńska B., *Koncyliarizm Ludolfa z Żagania*, [w:] *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane E. Maleczyńskiej w 50. rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, red. R. Heck, W. Korta, J. Leszczyński, Wrocław 1968, s. 154–163.
- Leszczyńska B., *Krytyka duchowieństwa w pismach Ludolfa z Żagania*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1967, t. 22, z. 3, s. 291–303.
- Leszczyńska B., *Studia nad Ludolfem z Żagania*, Wrocław 1967 (maszynopis w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego).
- Leszczyńska B., *W sprawie monografii Ludolfa z Żagania*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1964, t. 8, s. 147–159.
- Machilek F., *Das große abendländische Schisma in der Sicht des Ludolfs von Sagan*, [w:] *Das Konstanzer Konzil*, red. R. Bäumer, Darmstadt 1977, s. 37–95.
- Machilek F., *Ludolf von Einbeck, Abt von Sagan*, „Einbecker Jahrbuch” 1966, t. 27, s. 104–107.
- Machilek F., *Ludolf von Sagan*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, t. 5, red. W. Stammer, Berlin–New York 2010, szp. 977–984.
- Machilek F., *Ludolf von Sagan (~1353–1422)*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, t. 8, wyd. A. Herzig, Neustadt an der Aisch 2004, s. 32–38.
- Machilek F., *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, München 1967.
- Machilek F., *Schlesien, Hus und die Hussiten 1403–1435*, [w:] *Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte*, red. idem (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, t. 44), Köln–Weimar–Wien 2012, s. 109–142.
- Mandziuk J., *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, „Saeculum Christianum” 2007, t. 14, z. 2, s. 55–85.
- Mrozowicz W., *Bogu czy ludziom? O motywach twórczości dziejopisarskiej*, [w:] *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, red. S. Rosik, Wrocław 2005, s. 91–101.
- Mrozowicz W., «*Constance flammis adiectus*». *Johannes Hus und der Hussitismus in den Augen schlesischer Chronisten*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej. Bulletin der Polnischen Historischen Mission” 2016, t. 11, s. 121–146.
- Mrozowicz W., *De schismate Robertino. Nieznany traktat Ludolfa z Żagania o początkach Wielkiej Schizmy Zachodniej*, „Roczniki Historyczne” 2024, t. 90, s. 77–118.
- Mrozowicz W., *Kanonicy regularni św. Augustyna (augustianie) na Śląsku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1998, t. 53, nr 3–4, s. 409–410.
- Mrozowicz W., *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wrocław 2001,

- Mrozowicz W., *Ludolf of Żagań*, [w:] *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, t. 2: J-Z, red. G. Dunphy, Leiden–Boston 2010, szp. 1049–1050.
- Mrozowicz W., *Schlesien und die «Devotio moderna». Die Wege der Durchdringung und Verbreitung der «Neuen Frömmigkeit»*, [w:] *Die «Neue Frömmigkeit» in Europa im Spätmittelalter*, red. M. Derwich, M. Staub, Göttingen 2004, s. 133–150.
- Mrozowicz W., *Średniowieczne śląskie dziejopisarstwo klasztorne*, [w:] *Tysiąclecie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 141–159.
- Mrozowicz W., *Wokół przeniesienia klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna z Nowogrodu Bobrzańskiego do Żagania (w świetle nieznanego dokumentu z 20 IX 1284 r.)*, [w:] *«Memoriae amici et magistri». Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Kory (1919–1999)*, red. M. Derwich, W. Mrozowicz, R. Żerelik, Wrocław 2001, s. 101–108.
- Pekař J., *Žižka a jeho doba*, t. 1: *Doba se zvláštním zřetelem k Táboru*, wyd. 2, Praha 1933.
- Pieradzka K., *Dwie polskie relacje kronikarskie o soborze w Konstancji*, [w:] *Mediævalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, red. J. Garbacik et al., Warszawa 1960, s. 207–233.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Czeska-śląskie związki monastyczne (ze szczególnym uwzględnieniem zgromadzenia kanoników regularnych św. Augustyna)*, [w:] *Czeska historia Śląska. Ze szczególnym uwzględnieniem Oleśnicy i Księstwa Oleśnickiego*, red. W. Mrozowicz, Wrocław–Oleśnica 2017, s. 53–68.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Elementy piśmiennictwa pragmatycznego w twórczości śląskich kanoników regularnych w średniowieczu*, [w:] *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*, red. J. Gancewski, A. Wałkowski, Olsztyn 2006, s. 32–42.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Formacja intelektualna śląskich kanoników regularnych w średniowieczu*, [w:] *Źródła kultury umysłowej w Europie środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, red. A. Barciak, Katowice 2005, s. 180–195.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Ideal opata w śląskich średniowiecznych kronikach klasztoru kanoników regularnych*, [w:] *Człowiek i Kościół w dziejach. Księga pamiątkowa dedykowana ks. Prof. K. Doli okazji 65. rocznicy urodzin*, red. J. Kopiec, N. Widok, Opole 1999, s. 103–118.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Kanonicy regularni a miasto na przykładzie Żagania*, [w:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 V 1999 r. Przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole, 2000, s. 383–392.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*, Opole 1999.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Kobiety w «Katalogu opatów żagańskich»*, [w:] *Polska leży na Zachodzie. Studia z dziejów Polski i Europy dedykowane Pani Profesor Teresie Kulak*, red. W. Wrzesiński, M. Masnyk, K. Kawalec, Toruń 2001, s. 606–615.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Próby reform w klasztorach kanoników regularnych w Polsce i na Śląsku w XV wieku*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy*

- w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z międzynarodowej konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie, red. K. Łatak, I. Makarczykowa, Kraków 2008, s. 433–449.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Silvestres in moribus erant. O wyższości miasta nad wsią na przykładzie kanoników regularnych w Żaganiu*, [w:] *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu w średniowieczu, Spotkania bytomskie IV*, red. S. Moździoch, Wrocław 2000, s. 235–241.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Udział klasztorów w kolonizacji i osadnictwie Śląska w średniowieczu (na przykładzie kanoników regularnych)*, [w:] *Korzenie środkowoeuropejskiej i górnośląskiej kultury gospodarczej*, red. A. Barciak, Katowice 2003, s. 294–302.
- Potkowski E., *Pisarz i jego praca: «Causa scribendi» we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2005, s. 13–21.
- Proksch C., *Klosterreform und Geschichtsschreibung im Spätmittelalter*, Köln–Weimar–Wien 1994.
- Rychterová, P., *Frauen und Krieg in Chroniken über die Hussitenkriege*, [w:] *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.–16. Jahrhundert*, Praha 1999, s. 127–143.
- Sieben H. J., *Traktate und Theorien zum Konzil. Vom Beginn des grossen Schismas bis zum Vorabend der Reformation (1378–1521)*, (Frankfurter Theologische Studien, t. 30), Frankfurt am Main 1984.
- Sot M., *Gesta episcoporum, gesta abbatum*, Turnhout 1981 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, t. 37).
- Swieżawski S., *Eklezjologia późnośredniowieczna na rozdrożu*, Kraków 1990.
- Świerk A., *Śląskie biblioteki do początku XVI wieku*, [w:] *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane E. Maleczyńskiej w 50. rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, red. R. Heck, W. Korta, J. Leszczyński, Wrocław 1968, s. 79–89.
- Świerk A., *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965.
- Triška J., *Príspevky k středověké literární universitě. De auctoribus et operibus Universitatis Pragensis Medii Aevi capitula*, „Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 1968, t. 9, s. 7–28.
- Triška J., *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981.
- Wiszewski P., *Miejsce gospodarki w świecie według Ludolfa z Żagania (na marginesie «Katalogu opatów żagańskich»)*, [w:] *Korzenie środkowoeuropejskiej i górnośląskiej kultury gospodarczej*, red. A. Barciak, Katowice 2003, s. 314–323.
- Wiszewski P., *Zakonnicy i dworzanie — tradycje fundacji klasztorów w średniowiecznym dziejopisarstwie śląskim (XIII–XV w.)*, [w:] *Origines mundi, gentium et civitatum*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia, t. 153), Wrocław 2001, s. 179–198.
- Witczak Z., *Działalność gospodarcza i uposażenie klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu do początku XVI wieku*, Opole 2023.
- Witczak Z., *Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych w Żaganiu w średniowieczu*, „Studia Zachodnie” 2019, t. 21, s. 9–24.
- Zeissberg H., *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig 1873.

Aleksander Kocan — mgr, historyk-mediewista, doktorant Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Wrocławskiego (dyscyplina: historia), członek zespołu badawczego Centrum Studiów Mediewistycznych zajmującego się opracowywaniem katalogu średniowiecznych rękopisów z dawnej biblioteki klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu, popularyzator historii prowadzący kanał Kronika Historii w serwisie YouTube. W centrum jego zainteresowań badawczych znajduje się problematyka dziejów średniowiecznej Europy, oraz wybranych dyscyplin nauk pomocniczych historii - w szczególności paleografii i kodykologii.

email: aleksander.kocan@uwr.edu.pl